

Horváth Györgyi¹

ÚJRAOLVASNI A TESTET

– FÖLDES Györgyi. *Test – szöveg – test: Testrepresentációk és a Másik szépirodalmi alkotásokban*. Budapest: Kalligram Kiadó, 2018, 326 lap –

Tizennégy, nagyrészt 2011 és 2017 között írt tanulmányból áll Földes Györgyi új kötete, melyeket a *test* és a *Másik* témája egyesít, pontosabban – hogy a kötetnyitó tanulmányt idézzem –, a test mint „nyelvi [diszkurzív, narratív] konstrukció”, továbbá a test mint „szociális (vagy kulturális) reprezentáció” (12) kérdésköre. A kötet maga négy nagyobb részre oszlik, melyek közül az első (*A testírás és a Másik*) három teoretikus szöveget foglal magába (ezek a „testíráselmélet” irányzatairól, Roland Barthes-ról, illetve a *Másik* testéről szólnak); a második (*A valahányadik nem* című) hat, tematikájában lazán kapcsolódó irodalmi elemzést (Szabó Dezső, Lesznai Anna, Czóbel Minka, továbbá Galgóczi Erzsébet, Rakovszky Zsuzsa és Darvasi László műveiről), a harmadik és negyedik rész pedig tematikailag kompaktabb szöveg-összeállításokat fed: *A transznacionalitás női aspektusai* Földes Jolán, Agota Kristof, Eva Almassy és Marie Ndiaye regényeit elemzi, míg az utolsó, *A zsidó Másik* című rész két irodalmi elemzése Spiró György *Fogságának* és a másod- és harmadgenerációs holokauszttraumáról író magyar nőírók műveinek lett szentelve.

Az elemzett irodalmi művek tehát – mint a fenti felsorolásból is látható – nagyrészt a 20. és 21. század magyar irodalmának körébe sorolhatók. Az elméleti fegyvertárat pedig – azaz aminek segítségével Földes újraolvassa a *test* és a *Másik* témái mentén az adott irodalmi műveket – elsősorban franciás műveltség határozza meg a kötetben: így olyan teoretikusok, mint Derrida, Kristeva, Irigaray, Cixous, Lacan, Barthes, a Deleuze-Guattari szerzőpáros (villanásokra Foucault is), visszatérő terminológiai referenciák pedig – a felhasznált szerzőknek megfelelően – a bináris oppozíciók, a különbözőség (*différance*), az abjekt, az *écriture féminine*, vagy épp a rizomatikus írásmód és a nomadizmus lesznek.

A kötetnyitó tanulmány mindenesetre ennél valamivel tágabb elméleti panorámát mutat be, amikor a *test* és a *Másik* témáját artikuláló 20. századi „testíráselméletek”-et (11) ismerteti: így – a fentebb már említett francia elméleteken túl – a fenomenológiáról, a Ricoeur-féle elbeszélte identitás elméletéről, de a korporeális narratológiáról (Punday, Brooks elméleteiről) is olvashatunk, továbbá Susan L. Lanser feminista narratológiájáról, Judith Butler performatív elméletéről, Donna Haraway kiborgjairól, vagy épp Sandy Stone poszt-transzszexuális manifesztójáról. Ezek közül Punday és Brooks azok, akik, a fentebb hivatkozott francia teoretikusokon túl, szintén gyakran visszaköszönnek a kötetbe foglalt irodalmi elemzésekben.

¹ A szerző irodalom-, média- és genderkutató, jelenleg a London School of Economics Média Tanszékén kutatói munkatárs.

Mégis, azt gondolom, hogy a kötet igazi tétje – avagy az érdeklődési irányát meghatározó nagy tematika – nem a kötetkezdő tanulmányban, hanem a kötet harmadik, *Corpus alienum* című írásában kerül igazán kifejtésre. Nevezetesen, Földes itt mutatja be jól argumentáltan, történeti-diszkurzív kibomlásában és konkrét példákkal is alátámasztva azt, hogy a 19. század második felétől kezdve az európai kultúrában a testrepresentációk miként válnak konstitutívva bizonyos társadalmi csoportok stigmatizálásában, és ezáltal a szerző az elemzett irodalmi művek történeti-társadalmi kontextusa felől is jól megalapozza a *test* és a *Másik* perspektívájának jogosultságát. Földes itt mutatja be, hogy ekkoriban hogyan fordítódnak le a társadalmi különbségek a (minden társadalmi kontextustól függetlennek tételezett) biológia nyelvére, és vált, ezzel párhuzamosan, a biológia egyre inkább olyan „abszolút hivatkozási ponttá” (88), ami, mint Földes is írja, innentől kezdve alkalmassá vált arra, hogy berekessen minden, a fenti különbségek társadalmi eredetéről szóló vitát – legyen szó akár homoszexuálisokról, cigányokról, zsidókról, vagy fekete afrikaiakról. Földes itt ad részletes áttekintést a fajelmélet 19. századi diskurzusának létrejöttéről, Foucault nyomán kitér a „homoszexuális személyiség” megképződésére, és több példával szemlélteti azt is, hogy az egyes etnikai sztereotípiák – zsidó, keleti, színesbőrű – miként kereszteződtek a nőiségről alkotott korabeli kollektív fantáziákkal, létrehozva az „egzotikus nő” különféle etnikai kategóriáit. De hangsúlyosan megjelenik a „szörnyeteg” is, mint nem-normatív testek leírására és stigmatizálására szolgáló korabeli fikció, illetve áttekintést olvashatunk a zsidó Gólem-hagyomány, illetve a bolygó zsidó történetének történeti kibomlásáról, vagy akár arról is, hogy az 1880-as évek mint hozta magával a – korabeli európai szemmel nézve – egzotikus testek (távoli etnikumok és szörnyszülöttek) kultuszát, és a közszemlére állításuk különféle társadalmi gyakorlatait. Ennek a tanulmánynak ennyiben erőssége a pontos történeti kontextualizálás, és az egyes testrepresentációk konkrét történeti-társadalmi gyakorlatokhoz kötése, történeti töréspontok kijelölése. Egyben valamiféle bevezetőnek is olvashatjuk arról, hogy a test mint új viszonyítási pont kontextusában hogyan változott a modernitásban – és mindmáig hatóan – az identitásokról való gondolkodás.

Ugyanakkor egyben ez volt az a tanulmány is, ahol, számomra legalábbis, először „megbillent” a kötet. Nevezetesen, bennem hiányérzetet hagyott az, hogy míg a szerző a legtöbb általa vizsgált társadalmi-kulturális identitást – legyenek azok etnikaiak, vagy szexuális orientációhoz kapcsolódóak –, illetve a róluk való gondolkodást történeti kibomlásukban szemlélteti, a nemi identitás (hacsak nem párosul etnikai sztereotípiával) ebben a tanulmányban valahogy furán történetietlen marad. (Ráadásul a kötet egésze is továbbviszi ezt a vonalat, amikor benne a női-férfi különbséget értelmező legmeghatározóbb metadiskurzussá gyakorlatilag az 1970-es évek francia „feministái” – Cixous, Irigaray és Kristeva – válnak, akiknek nem igazán a történeti kontextusokra, a történeti változásokra való aprólékos odafigyelés az erősségük). Holott a kulturális kontextusától megfosztott biológikum 18–19. századi „feltalálása” és népszerűvé válása (amiről például a kötet által is hivatkozott

Thomas Laqueur *A testet öltött nem* című műve is beszél) nyilvánvalóan nemcsak az etnikai és faji különbségek értelmezésében, hanem a nemek közti különbségeiben is változást hozott. Az említett Laqueur például fontos és meghatározó töréspontot érzékel a nemekről való gondolkodásban a modern biológia megjelenésével párhuzamosan (körülbelül innentől kezdve gondolunk a két nemre úgy, mint amik radikálisan eltérőek, és épp biológiai különbségeik miatt), efelett azonban Földes Györgyi kötete – hiába hivatkozza (12) – átsiklik, és helyette inkább arra koncentrálna, mi az, ami az ókortól Freudig azonos (ennek legjobb példája talán a 110. oldalon található gondolatmenet). A társadalmi különbségeknek a biológikum fényében való 19. századi nagy újrafazonírozása így a kötetben pusztán részlegesen kerül bemutatásra: míg az etnikumokkal, homoszexuálisokkal, testi fogyatékosokkal stb. kapcsolatos modern sztereotípiák genealogikusan visszavezetődnek ide, a nemi szerepekről való modern gondolkodás sztereotípiái – érthetetlen módon – nem.

Genderen iskolázott értelmezőként időnként zavarba hoztak a kötetnek a feminista elméletekkel kapcsolatos meglátásai is, pontosabban az, hogy gyakran összerosódott a rész az egészszel, azaz egy-egy parciálisabb feminista értelmezési irány úgy került bemutatásra, mint ami a feminista gondolkodás egészét, vagy legalábbis meghatározóan nagy szeletét példázná. Ennek talán legeklektánsabb példája, amikor Földes a már említett francia szerzőtrío (Cixous, Irigaray, Kristeva) munkásságát visszatérően úgy mutatja be, mint ami a „mai feministákkal”, „mai feminizmussal” azonos (lásd például 100, 170, 183), de például a 170. oldalon azt is megtudhatjuk, hogy „a mai feministák”-on a „Lacan hatása alatt álló posztstrukturalista és posztmodern szerzők”-et kéne értenünk. Sok hasonló helyet felsorolhatnánk még, de inkább csak jelezném, hogy általában véve jellemzi a kötetet a feminista diskurzusok változatosságával, történeti szituáltságával és paradigmaváltásaival kapcsolatos bizonytalanság, ezért a kötet hol túláltalánosít, hol pedig igen homályosan fogalmaz. Tévedés ne essék, magam is azt gondolom, hogy az 1970-es évektől kezdődően textuális robbanáson átment feminista humántudományos gondolkodás irányzatairól átfogó bemutatást írni igen nehéz feladat. De ilyen körülmények között talán egyszerűbb lett volna kisebb irányzatokat ismertetni, de azokat valamivel alaposabban, illetve tudománytörténeti helyüknek nagyobb figyelmet szentelve.

A fentebb felsorolt elméleti bizonytalanságok ellenére a kötet üdítően élvezetes, jól argumentált irodalmi elemzéseket tartalmaz: mondhatnám, az irodalmi szövegek elemzése (azaz az első három, erősen teoretikus jellegű tanulmányt követő írások) az, ahol a szerző igazán elemében van. Földes a nomád, a leszbikus, a transzgender szerző, a transzgenerációs traumát elszenvedett zsidó, az országok és kultúrák közöttiségnek hangot adó kivándorló migráns alakjait meggyőzően mozgatja a lapokon, illetve (ahol nem eleve magától értetődő a nemi identitás) ezek női verzióit fedezi fel, követi és analizálja, hol magasan kanonizált (Rakovszky Zsuzsa, Darvasi László, Spiró György), hol félreszorított vagy kevésbé ismert (Szabó Dezső, Lesznai Anna, Galgóczi Erzsébet, Földes Jolán, Eva Almassy) szerzők szövegeit olvasva. A Darvasi- és Spiró-elemzéseket leszámítva a női figurák, női testek, női írás-

lehetőségek és identitások dominálnak a kötetben – azaz a *test* és a *Másik* kötet címe is kiemelt témái mellé legalább ugyanilyen joggal odatehetnénk a *nőt* is, aki hol nomád, hol zsidó, hol országváltó, hol lesbikus, hol transzgender, hol feminista... Ezekon a szövegeken jól érezhető, hogy a szerző örömmel írta őket. A Szabó Dezső-tanulmány pedig, ami azt elemezi, miként érzett Szabó úgynevezett „prokreációs indíttatású” (151) vonzódást a... *well*, mondjuk, hogy a tehénekhez, a maga itt-ott elszórt finom iróniáival, a személytelen tudományosság mögé rejtett finom csipkelődéseivel nagy kedvencem, többször felnevettem rajta (de nem lövöm le a poént).

Végezetül ejtsünk néhány szót a szerkesztésről is. A kötetnek elvileg egy szerkesztője és három korrektora is volt, de ennek ellenére tele van elütésekkel (a teljesség igénye nélkül például: „személet” a 16. oldalon, „textuality of the sexe” a 72. oldalon, „narratológiájára” a 162. oldalon), illetve értelmezhetetlen mondatokkal. Így – szintén csak példaként – én értetlenül álltam a következő mondat előtt, különösen, hogy a „hangtudat” szó sehol máshol a könyvben nem került elő: „A legfőbb problémának Spivak azt tartja, hogy senki sem szembesült – még az értelmiségi körök sem – a nők hangtudatának vallomásaival” (104). De ugyanígy támpont nélkül hagyott például az alábbi passzus is, ahol semmi kontextus nem segített, hogy rájöjjenek, mi is lenne az itt emlegetett „harmadik fajta diskurzus”: „Rosi Braidotti a francia hagyományból kiindulva – Bachelard, Canguilhem és Foucault materializmusát követve – a technológia fogalmát a lehető legszélesebb értelemben, tudományos, politikai és diszkurzív területként definiálja, s ezt a komplexumot rendeli alá a gép fogalmának. A szörnyek a harmadik fajta diskurzus szerint konstruálódnak meg, némiképp a biológiai tudományok története és filozófiája alapján, s ezeknek a kapcsolatát követve a különbözőséghez és a különböző testekhez” (127). Egy éles szemű, értő olvasó szerkesztő sokat tehetett volna azért, hogy ezek az olvasó fejében kérdőjeleket hagyó mondatok értelmet nyerjenek.

Összességében, Földes Györgyi izgalmas új kötetel állt elő, és különösen az irodalmi műveket elemző szövegei azok, ahol a kötet igen sokat ad: ugyanis ezekben fordítódik le a gyakorlat nyelvére mindaz, amit a kötet első blokkjában ismertetett elméletek még inkább csak felvázolnak. Bár a *Test – szöveg – test* tanulmánykötetnek készült, csírájában már tartalmaz egy majdan-megírandó monográfiát is, ami a 20. századi modern (és kortárs) magyar irodalmat a *test* és a *Másik* témája felől olvassa újra, és ami megkérdőjelez olyan, sokszor magától értetődőnek tekintett (modern) előfeltevéseket, mint például hogy az irodalmak egyértelmű nemzeti rubrikákba gyömöszölhetők lennének, hogy az elbeszélői és elbeszélte szubjektumok neme és teste esztétikailag nem lenne releváns tényező, illetve ami általában véve nyitni tudna a nem-normatív szubjektivitásoknak az irodalmi szövegekben is tetten érhető kultúrateremtő ereje, ezen erő vizsgálata felé. Várjuk a folytatást.